

UN ARHEOLOG BUCOVINEAN UITAT: PROFESORUL ȘI CONSERVATORUL HEINRICH KLAUSER

DE

BOGDAN PETRU NICULIĂ

Keywords: *historiography, Bucovina, 19th century.*

Se întâmplă, nu de puține ori, ca rolul, contribuția în cadrul societății, precum și operele scrise ale unor intelectuali să fie „descoperite” și corect valorizate la multă vreme de la dispariția autorilor. Acesta este și cazul mai multor personalități ale căror nume se leagă de începuturile și devenirea arheologiei în Bucovina, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, care, pe viitor, vor trebui atent studiate, pentru a înțelege, astfel, cât mai bine, produsele științifice și spirituale, „atmosfera” în care și-au desfășurat activitatea cei care au făcut parte din *elita intelectuală a Bucovinei*.

În altă ordine de idei, din punctul de vedere al conturării istoricului arheologiei din fosta provincie austriacă Bucovina – entitate geo-istorică pe care noi o folosim ca reper, să spunem, din considerente administrative, întrucât ușurează investigația istoriografică, datorită unui acces rapid și mai facil la sursele documentare (lucrări speciale, arhive, biblioteci dedicate¹) – am constatat că secolul al XIX-lea, deși abundă în descoperiri arheologice, nu a beneficiat de o aprofundare tematică a personalităților care au contribuit în măsuri diferite, dar cu aceeași pasiune, la descoperirea și punerea în valoare a patrimoniului arheologic al Bucovinei.

Din mai multe motive am hotărât să ne oprim, în medalionul de față, asupra unui personaj pe nedrept uitat, Heinrich Klauser, care a activat atât ca profesor, cât și ca arheolog, cu merite recunoscute în epocă. Despre el, despre opera și activitatea sa îndelungată în ansamblul vieții culturale a Bucovinei, din păcate, s-a scris extrem de puțin², până în prezent neexistând vreun studiu sau monografie care să trateze subiectul în profunzime. În plus, ceea ce pe noi ne interesează în mod deosebit, este tocmai relația pe care a avut-o cu *Comisia Centrală din Viena*³, care, practic, a rămas necunoscută până astăzi specialiștilor români.

Profesorul Klauser s-a născut la 20 august 1838⁴, în orașul Siret, și s-a stins la data de 12 august 1911, la

Heinrich Klauser
(1838–1911)

¹ Spre exemplu, *Fondul Bucovina*, din cadrul Bibliotecii Județene „I. G. Sbiera” din Suceava, înființat în anul 1993 de regretatul cercetător sucevean Emil Satco.

² Ne referim aici la: Romuald Wurzer, *Geschichte des k. k. I. Staatsgymnasiums in Czernowitz*, apărută în volumul aniversar *Festschrift zur Hundertjährigen Gedenkfeier der Gründung des Gymnasiums. 1808 – 16. Dezember – 1908*, Czernowitz, 1908, p. 220–222, unde întâlnim o biografie amănunțită; la necrologul publicat de același autor – vezi Romuald Wurzer, *Regierungsrath Heinrich Klauser, k. k. Gymnasialdirektor a. D., Ritter des Eisernen Kronen-Ordens III. Klasse*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, XIX. Jahrgang, 1911 (1912), p. 63–67, precum și la Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Iași, 2004, p. 579. Aceste lucrări stau la baza schiței biografice de față.

³ Este vorba despre *Comisia centrală pentru artă și monumente istorice din Viena*, înființată în anul 1856, intitulată la început *K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung von Baudenkmalen* (1850–1854), mai târziu numită *K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*.

⁴ Profesorul Romuald Wurzer folosește două date diferite privitor la data nașterii lui H. Klauser: 20, respectiv 26 august 1838, în lucrările sale din 1908 și 1911 (vezi supra, nota 1).

Cernăuți. Tatăl său, militar, originar din Viena, a participat la campaniile împotriva Franței, în perioada 1796–1815. Pentru meritele sale deosebite, în 1830 ajunge la Siret în calitate de comandant al regimentului *Orelli*. Klauser a fost cel mai mic și singurul dintre frați, care a dorit să studieze, să urmeze o carieră. În 1851, copilul, considerat supradotat, este trimis la liceul din Cernăuți, pe care l-a absolvit cu rezultate remarcabile. Este interesant faptul că în clasa a VII-a a fost nevoit să abandoneze timp de un an studiile, din cauza unei grave afecțiuni la ochi. În 1860 își susține bacalaureatul, urmând, pentru o vreme, filozofia la Universitatea din Lemberg (astăzi L'viv, Ucraina), cu dorința de a desluși tainele filologiei clasice. Însă, pasiunea pentru istorie l-a făcut să se îndrepte spre Viena, unde a aprofundat istoria și geografia, în 1865 susținând examenul pentru profesori de stat la disciplinele istorie și geografie, în toamna aceluiași an profesând deja în Cernăuți. Am aminti aici doar câteva dintre marile nume de profesori ai vremii, ale căror cursuri le-a frecventat: istoricii Aschbach, Jager, Lorenz sau geograful Simony. Filologia i-a fost predată de alți profesori renumiți: H. Bonitz, E. Hoffmann, de germanistul Pfeiffer și de filozoful R. Zimmermann. A colaborat bine cu unii dintre colegii săi, precum Em. Hannak și Kirschner⁵.

La Cernăuți, Heinrich Klauser a funcționat la *Școala Reală* și la *Gimnaziul de Stat*⁶. În perioada 1883–1895 a ocupat funcția de director al *Gimnaziului Superior* din Rădăuți. Inspector școlar⁷, a fost numit funcționar ministerial în 1898. A fost ulterior recompensat, pentru meritele sale în învățământ și în domeniul arheologiei, cu *Ordinul Coroana de Fier clasa a III-a în grad de cavalier* (19 decembrie 1908) și cu titlul de *cetățean de onoare* al orașului Cernăuți. Adăugăm la acestea și un lucru rămas aproape neștiut până astăzi, însă cel mai important din perspectiva activității sale de arheolog al Bucovinei: a fost conservator al *Comisiei Centrale*, pentru secțiunea I, în perioada 1887–1909⁸, în această calitate repertoriind și valorificând prin intermediul rapoartelor trimise la Viena, numeroase descoperiri arheologice din provincie⁹.

În legătură cu acest ultim aspect, menționăm că H. Klauser s-a preocupat în mod deosebit de monumentele arheologice ale Bucovinei, manifestând un interes aparte față de săpăturile din cunoscuta stațiune cucuteniană de la Șipeniț (astăzi în regiunea Cernăuți, Ucraina), descoperită de învățătorul Vasile Arici, proprietar al unei porțiuni însemnate a sitului arheologic. A redactat, printre altele, un studiu despre o serie de obiecte descoperite la Șipeniț, intrate în posesia sa¹⁰, fiind, astfel, alături de Josef Szombathy și Raimund F. Kaindl, unul dintre primii cercetători ai așezării cucuteniene. De asemenea, Klauser este primul arheolog care a cercetat o parte din tumulii necropolelor de la Horodnic de Jos – *Vârful Colnicului*¹¹ și Volovăț – *Dealul Burlei*¹² (ambele în jud. Suceava), ulterior atribuite (în linii generale, pentru că există totuși o anumită eterogenitate culturală a movilelor), culturilor Komariv (perioada mijlocie a epocii bronzului) și Gáva-Holihrad (grupul cultural Grănicești din Hallstatt-ul timpuriu – prima epocă a fierului). A întreprins cercetări de teren și săpături ocazionale îndeosebi în zona Rădăuților, multe dintre acestea efectuate împreună cu prietenul și colaboratorul său, preotul Vasile Tomiuc¹³ din Rădăuți. H. Klauser a publicat, în *Mitteilungen der k. k. Central-Kommission*

⁵ Romuald Wurzer, *op. cit.*, p. 64.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Vezi și Constantin Ungureanu, *Inspectorii școlari din Bucovina în perioada 1869–1918*, în *Glăsur Bucovinei*, XIII, 50, 2/2006, p. 25; Idem, *Învățământul primar din Bucovina (1774–1918)*, Chișinău, 2007, p. 77, 83, 88.

⁸ Vezi *Mitteilungen...*, 1908, III. Folge, VII. Band, p. XV; R. Wurzer, *op. cit.*, p. 67.

⁹ Romuald Wurzer, *op. cit.*, p. 67; Emil Satco, *op. cit.*, p. 579. De fapt, mai mulți intelectuali ai Bucovinei, indiferent de origine (dar preponderent austrieci), au fost conservatori sau corespondenți ai *Comisiei Centrale din Viena*, însă, în literatura românească de specialitate nu s-a scris vreodată despre ei. Astfel că informațiile legate de vechile cercetări arheologice din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea (până la primul război mondial), din Bucovina, risipite în paginile publicațiilor vieneze, încă așteaptă să fie valorificate și aduse la cunoștința arheologilor, ele constituind o pagină deloc de neglijat din istoria arheologiei românești.

¹⁰ Romuald Wurzer, *op. cit.*, p. 67.

¹¹ Josef Szombathy, *Prähistorische Recognoscierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, II. Jahrgang, 1894, p. 18; Idem, *Zweite Recognoscierungstour in die Bukowina*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, III. Jahrgang, 1895, p. 22; Mircea Ignat, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, în *Thraco-Dacica*, II, 1981, p. 134–135; Idem, *Necropolele tumulare din zona Rădăuți în cadrul lumii traco-gețice (sec. VII–V a.Ch.)*, Târgoviște, 2006, p. 12.

¹² Josef Szombathy, *op. cit.*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, III. Jahrgang, 1895, p. 23; Mircea Ignat, *Necropola tumulară hallstattiană de la Volovăț – „Dealul Burlei”*, în *Suceava*, V, 1978, p. 108.

¹³ Vasile Tomiuc (5.IV.1844 – 2.VIII.1914, Rădăuți) – arheolog amator, publicist. Absolvent al Facultății de Teologie din Cernăuți; la 28 septembrie 1872 este numit *catihet* la *Liceul Real din Rădăuți*. Preot paroh la Bădeuți, Milișăuți și Rădăuți. Preocupat de istoria mănăstirilor Bucovinei, a publicat în *Gazeta Bucovinei* (Cernăuți) o serie de articole pe

(Viena), mai multe descoperiri arheologice, inclusiv preistorice, trimițând *Comisiei Centrale din Viena* rapoarte despre obiectele găsite la Șipeniț și din restul provinciei. Heinrich Klauser, un strălucit profesor, în opinia contemporanilor este, în același timp, unul dintre primii arheologi ai Bucovinei epocii sale, alături de Josef von Gutter¹⁴, Dionisie Olinescu¹⁵, Karl Adolf Romstorfer, Josef Szombathy, Raimund F. Kaindl, Josef Fleischer¹⁶ și mulți alții; el aparține elitei intelectuale a Bucovinei de dinaintea Marii Uniri de la 1918.

În anexă, prezentăm câteva dintre rapoartele aparținând lui Heinrich Klauser (în unele cazuri semnate de referenți de la Viena, cum este, spre exemplu, cazul lui Matthaus Much), publicate în *Mittheilungen der k. k. Central-Commission*. Alăturăm acestora câteva știri mărunte din *Berichte der k. k. Centralcommission für Kunst- und*, reluate și publicate de cunoscutul profesor și arhitect Karl Adolf Romstorfer, în *Anuarul Muzeului Țării Bucovinei din Cernăuți – Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, într-o rubrică specială, realizată de el însuși, intitulată *Aus den „Mittheilungen der k. k. Central-Commission”*. Importanța acestor texte constă în menționarea unor situri și obiecte arheologice inedite (topoare de piatră, ceramică, tezaure monetare, săbii medievale) sau monumente istorice, cum este cazul bisericii vechi de la Bădeuți, dispărută în împrejurările nefericite ale primului război mondial, precum și a unor acțiuni premergătoare legate de întemeierea *Muzeului Țării Bucovinei din Cernăuți*.

Privitor la acest ultim aspect, menționăm că H. Klauser, alături de Karl A. Romstorfer¹⁸ și Dimitrie Isopescul¹⁹, s-a preocupat și a menținut legătura cu *Comisia Centrală din Viena*, care a avizat favorabil acțiunile celor trei conservatori, desfășurate în folosul înființării muzeului²⁰. De altfel, profesorul Klauser a

această temă. A participat, alături de profesorul Heinrich Klauser, la cercetări de suprafață în zona Rădăuți, precum și la primele săpături din necropola tumulară de la Volovăț (jud. Suceava). Membru corespondent al *Comisiei Centrale din Viena*, arheolog amator, a făcut și o serie de importante descoperiri arheologice preistorice. Vezi: Bogdan Petru Nicolici, *Sceptres cruciformes en pierre de l'Énéolithique découverts sur le territoire de la Moldavie*, în vol. *Itinera in praehistoria. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno*, ediderunt Vasile Cotiugă, Felix Adrian Tencariu et George Bodi, Iași, 2009, p. 180–182, nota 5 și fig. 1–2; Idem, *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea arheologică română*, Suceava, 2009, p. 52 și nota 137.

¹⁴ Fondator al *Societății Muzeului Siret*, în 1870.

¹⁵ Fondator al *Societății arheologice române din Bucovina*, în 1886.

¹⁶ Primul custode al *Muzeului orășenesc Suceava*, în anul 1900.

¹⁷ Apare începând cu anul 1884.

¹⁸ Karl Adolf Romstorfer (17.III.1854, Aigen-Gaunersdorf – 25.IX.1916, Viena), arhitect, arheolog, istoric, colecționar. Membru corespondent străin al *Academiei Române* (29 mai 1914). Conservator al *Comisiei centrale din Viena*, pentru secțiunea a II-a, începând cu anul 1888, a sprijinit inițiativa de creare a *Muzeului Țării Bucovinei* și a *Muzeului Orășenesc Suceava*, îndeplinind și funcția de secretar al *Muzeului Țării Bucovinei*, propunând editarea anuarului propriu. Este considerat unul dintre salvatorii multor monumente istorice ale Bucovinei, contribuind la restaurarea bisericilor și mănăstirilor. Vezi: Constantin Șerban, *Karl Adolf Romstorfer (1854–1917)*, în *Codrul Cosminului*, S.N., nr. 2 (12), 1996, p. 511–519; Lucian Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, 1999, p. 737; Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române 1866–1999. Dicționar*, ed. a II-a, București, 1999, p. 459; Emil Satco, *op. cit.*, vol. II, 2004, p. 316–317; Bogdan Petru Nicolici, *Din istoricul...*, p. 49–50 și nota 125, p. 67–68).

¹⁹ Dimitrie Isopescul (3/15.X.1839, Frătăuți Vechi – 1.V.1901, Viena), om de cultură, profesor la Suceava și Cernăuți. A înființat *Școala Normală* din Cernăuți unde a și fost director, apoi *Școala normală de învățătoare*, având, în decursul timpului, numeroase contribuții de ordin pedagogic. Inspector al școlilor primare românești din Bucovina, numit în 1877. Conservator al *Comisiei centrale din Viena*, pentru secțiunea a III-a, începând cu anul 1875. Cavaler al *Ordinului Franz Josef* (1895). Vezi: Constantin Morariu, *Skizzen über die Rumänen der Bukowina*. 1. Theil, Resicza-Wien, 1888–1891, p. 306; Idem, *Părți din istoria românilor bucovineni, scrise în limbă populară*, Cernăuți, 1893, p. 245; Dimitrie Isopescul, *Zur Geschichte des 25 jährigen Bestandes der Anstalt*, în vol. *Bericht der k. k. Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalt in Czernowitz über die Schuljahre 1870/71 bis 1895/96*, Czernowitz, 1896, p. 17, nr. 1 și p. 106, 114; Ion G. Sbiera, *Dimitrie Isopescul*, voce în Corneliu Diaconovich, *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1900, p. 888–889; Johann Polek, *Nachruf*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, IX. Jahrgang, 1901, p. 152–153; Romuald Wurzer, *op. cit.*, p. 236, nr. 99; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 447; Petru Bejinariu, *Dimitrie C. Isopescu – profesor și manager al învățământului*, în *Analele Bucovinei*, VIII, 2/2001, p. 247–248; Idem, *Dimitrie Isopescu – profesor, director și cărturar în slujba idealului național*, în *Analele Bucovinei*, X, 1/2003, p. 127–131; Emil Satco, *op. cit.*, vol. I, p. 552–554; Bogdan Petru Nicolici, *op. cit.*, p. 49 și nota 121, p. 67).

²⁰ În *Gazeta Bucovinei*, I, nr. 50, duminică, 20 octombrie (1 noiembrie) 1891, p. 3 apărea următoarea știre: „Înființarea unui muzeu al țării în Cernăuți. După ce comisiunea centrală c. r. pentru artă și monumente istorice din Viena și-a prevăzut deja pe reprezentanții ei de aici cu plenipotențele respective și dl. președinte al țării contele Pace, Eminența Sa dl. metropolit Moraiu-Andrievici, căpitanul țării Excelența Sa baronul de Vasilco și primarul Cernăuților de

fost ales, ca recompensă pentru strădaniile și meritele sale, membru în curatorii *Muzeului Țării Bucovinei*²¹, pentru o vreme deținând funcția de vicepreședinte.

ANEXĂ

120. Conservator Klauffer in Radautz hat an die Central-Commission berichtet, daß er bei Kilinestie bei Gelegenheit einer Abgrabung ein regelmäßig angelegtes Leichenfeld gefunden hat. Die Urnen liegen in geraden Linien und in regelmäßigen Zwischenräumen. In einer eben in Anwesenheit des Conservators in einer Tiefe von circa 7' ausgehobenen Urne fand man bei ihrem Zerfalle nur Asche. Bei Horodnik fand derselbe fünf Tumule ähnlich jenen zu Hliboka.

120. Conservatorul Klausser din Rădăuți a raportat Comisiei Centrale că a găsit la Călinești²², cu ocazia unor săpături, un cimitir cu amplasament regulat. Urmele sunt îngropate în șiruri drepte, la distanțe egale unele de altele. Într-o urnă dezgropată, în prezența conservatorului, la o adâncime de circa 7', s-a găsit, atunci când a fost spartă, numai cenușă. La Horodnic, același conservator a găsit cinci tumuli, asemănători cu cei de la Hliboca.

Mittheilungen der k. k. Central-Commission...,
XIII. Jahrgang, 1887, Notize 120, S. CLXXXV.

160. Conservator *Klauser* und Pfarrer *Tomiuc* haben an die Central-Commission einen längeren Bericht gerichtet über die Kirche zu *Badeutz*, gelegen im Flußthale der Suczawa auf einem Hügel des rechten Ufers des Suczawica-Baches, der sich unweit davon in den erstbenannten Fluß ergießt. Kaum wie an einer anderen Pfarrkirche hat sich an dieser der alterthümliche Charakter erhalten. Ihre Gründung fällt in das Jahr 1487, wie eine links oberhalb der Kirchenthür befindliche Inschrift erzählt. Andererseits wird das Jahr 1481 angenommen. Die Kirche, von welcher die Fig. 19 deren Grundriß veranschaulicht, hat eine Länge von 24 M., bei 9'05 M. Breite. Sie ist in Kreuzform gebaut, mit Steinplatten gepflastert, hat kleine bogenförmige vergitterte Fenster mit Steingewänden. Die Ikonostasis steht in der Höhe und Breite bis zu den Mauern reichend zwischen Altarraum und Schiff. Die Kirche war bis 1790 sowohl im Innern als auch an den Außenwänden reich bemalt. Als jedoch damals einige bauliche Reparaturen nothwendig wurden, hat man alles übertüncht. Die Kirche hatte früher vier Thürme, damals wurden drei davon beseitigt, nur der große ist geblieben, aber in einen ganz

---

Kochanowski, care, conform statutelor, vor fi reprezentată în *museul țării*, au dat asigurări pentru promovarea înființării acestui institut patriotic, o mulțime de persoane binemeritate pentru țară au fost invitate a se alătura comitetului de întemeiere și mulți s-au și declarat deja în această privință. La 22 Noiembrie, după amiază la 4 ore, comitetul de întemeiere va ține în sala magistratului din Cernăuți o adunare, în care se va debate proiectul de statute revăzut deja la locul competent. Deslușiri mai de aproape în această afacere dau cu cea mai mare plăcere conservatorii D. Isopescul, consilier școlar și C. A. Romstorfer, profesor în Cernăuți și consilierul școlar A. Klausser din Rădăuți (Heinrich Klausser – n. n.)²¹. Pe de altă parte, cunoaștem faptul că în folosul viitorului *Muzeu al Țării Bucovinei*, H. Klausser a făcut donații – vezi *Gazeta Bucovinei*, III, nr. 13, 14/26 februarie 1893, p. 2, conform căreia a donat monede romane descoperite la Siret, pe *Dealul Ruina*.

²¹ Heinrich Klausser, Eduard Fischer, *Sechzenter Rechenschaftsbericht des Bukowiner Landes-Museums in Czernowitz. Vereinsjahr 1907*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, XV. Jahrgang, 1907 (1908), p. 78, 81, 83, 85 – Klausser semnează în calitate de vicepreședinte; Idem, *Siebzenter Rechenschaftsbericht des Bukowiner Landes-Museums in Czernowitz. Vereinsjahr 1908*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, XVI. Jahrgang, 1908 (1909), p. 54, 57–58, 60, 62.

²² În zonă se cunosc descoperiri aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov. Cf. Mugur Andronic, Paraschiva Victoria Batariuc, Florin Hău, Monica Gogu, Bogdan Petru Nicolici, Ion Mareș, *Noi cercetări arheologice de teren în județul Suceava*, în: *Suceava*, XXIX–XXX, vol. I, 2002–2003 (2004), p. 167. Și Dionisie Olinescu remarca existența câtorva materiale arheologice deosebite, inclusiv prezența toponimului „șanțul lui Traian” – cf. Dionisie Olinescu, *Charta archaeologica a Bucovinei*, în: *Buletinul Societății Geografice Române*, XV, 1894, trim. I–II, p. 73, 82. Lucrarea lui Olinescu a fost recent reeditată: vezi Bogdan Petru Nicolici, *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina...*, p. 125. Informații și la Josef Szombathy, *Prähistorische Recognoscierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893*, în: *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, II. Jahrgang, 1894, p. 20. Este posibil ca H. Klausser să fi descoperit urmele necropolei de incinerare de tip Sântana de Mureș.

unpaffenden Dachstuhl eingezwängt worden. Leider ist der Bau im Laufe der Zeiten und durch menschlichen Unverstand stark schadhaf geworden, doch ist zu hoffen, daß durch eine zweckmäßige Restauration ihr Bestand weiter gesichert bleibt.

Im Jahre 1887 ging man daran, die verdeckten Fresken allmählig wieder ans Tageslicht zu bringen; die Fresken des Altarraumes sind ganz deutlich geblieben, weniger in der dortigen Wölbung. Die Bilder gruppieren sich in drei Reihen, zwischen der ersten und zweiten Reihe ein gemustertes Band. In der untersten Reihe acht Figuren, die heiligen Väter vorstellend, in der zweiten Reihe das Abendmahl und die Fußwaschung, in der dritten Reihe Cherube. Im Schiffe (Männerabtheilung) ebenfalls noch gut erhaltene Bilder. Wir sehen gegen Westen links beim Eingange das Bildnis des Stifters Stephan des Großen mit der Familie. Derselbe hält das Bild der Kirche auf seiner Hand, es dem heiligen Prokop reichend, der gegen Christus – dieser auf einem Throne sitzend — weifet. Ferner die Kreuzigung, Christus vor dem hohen Priester, die Kreuzabnahme. In der Reihe darüber der Tod Mariens, die Verklärung Christi, manche Darstellungen sind nicht mehr bestimmbar, (gegen Süden) die Bildnisse der heiligen Märtyrer, die Mutter Gottes mit dem Kinde, die Grabtragung und Grablegung Christi, die Gefangennahme u. f. w. In der Weiberabtheilung kommen die Wandbemalungen ebenfalls ziemlich gut erhalten wieder zum Vorschein; hier findet sich auch die dreireihige Anordnung.

Die meisten Bilder beziehen sich auf den heiligen Procopius. An der Außenseite sind die Bilder durch die Kalktünche unwiderbringlich zerstört.

160. Conservatorul Klauser și preotul Tomiuc au prezentat Comisiei Centrale un raport relativ lung despre biserica din Bădeuți, situată pe Valea Sucevei, pe un deal de pe malul drept al pârâului Sucevița, care se varsă, în apropiere, în sus-numitul râu. Această biserică și-a păstrat, ca puține alte biserici parohiale, caracterul arhaic. Fondarea sa a avut loc în anul 1487, după cum menționează o inscripție plasată deasupra ușii de la intrare, pe partea stângă. Alte surse dau însă anul 1481. Biserica, al cărei plan este ilustrat în fig. 19, are o lungime de 24 m și o lățime de 9,05 m. Este construită în formă de cruce, este pavată cu plăci de piatră și are ferestre mici, în formă de arc, cu gratii și ancadrame de piatră. Iconostasul ajunge, între altar și nava bisericii, atât în înălțime, cât și în lățime, până la ziduri. Până în 1790, biserica fusese frumos pictată, atât în interior, cât și pe pereții exteriori. Fiind însă necesare unele reparații edilitare, totul a fost vărut pe deasupra. Biserica avusese anterior patru turnuri, trei dintre ele fiind atunci înlăturate și rămânând numai cel mare, care a fost înghesuit într-o șarpantă total nepotrivită. Din păcate, de-a lungul timpului și din cauza nepriceperii oamenilor, construcția s-a deteriorat puternic, dar există speranțe ca, în urma unei restaurări corespunzătoare, existența ei să fie asigurată.

În anul 1887 s-a început să se readucă treptat la lumină frescele acoperite; frescele din altar sunt destul de bine păstrate, mai puțin pe boltă. Imaginile se grupează pe trei rânduri, între primul și al doilea fiind o bandă cu model. Pe rândul cel mai de jos [sunt] opt figuri reprezentându-i pe Sfinții Părinți, pe al doilea rând Cina cea de Taină și spălarea picioarelor, pe al treilea rând heruvimi. În nava bisericii (pe partea bărbaților) [sunt] de asemenea imagini bine păstrate. Spre vest, pe partea stângă, la intrare, vedem portretul ctitorului Ștefan cel Mare cu familia. Acesta ține în mână reprezentarea bisericii, înmânând-o Sfântului Procopie, care arată spre Hristos stând pe tron. Urmează răstignirea, Hristos în fața Marelui Preot, coborârea de pe cruce. Pe rândul de deasupra Adormirea Maicii Domnului, Schimbarea la Față, unele reprezentări nu se mai pot distinge, (spre sud) portretele sfinților martiri, Maica Domnului cu Pruncul, punerea în mormânt a lui Hristos, prinderea lui Hristos ș.a.m.d. Și pe partea femeilor, picturile, care s-au păstrat destul de bine, ies din nou la iveală. Și aici se observă dispunerea pe trei rânduri.

Cele mai multe imagini îl reprezintă pe Sfântul Procopie. La exterior, picturile au fost distruse iremediabil prin spoirea cu var.

Mittheilungen der k. k. Central-Commission...,
XV. Jahrgang, 1889, Notize 160, S. 215–216.

238. *Das Kloster Suczawitza in der Bukowina*. Unter den Klöstern der Bukowina ist, wie Conservator *Klaufer* berichtet, das in Suczawitza unftreitig das schönste. Es liegt am Fuße der Karpathen in einem Seitenthale des großen Suczawa-Thales. Unmittelbar hinter dem Kloster erhebt sich der Furcoi, von welchem man nach Nordost eine herrliche Fernsicht genießen und das ganze Suczawa-Thal bis weit über Radautz hinaus überblicken kann, während man nach Süden die aufsteigenden Karpathen wundervoll bewaldet wie ein wogendes Meer vor sich hat. Auf diesem herrlichen Punkte haben die fürstlichen Mitglieder der Familie Mogila 1578 das Kloster gegründet, die Hauptkirche und die Klostergebäude erbauen und mit festungsartigen

Umfassungsmauern umgeben lassen. Die Klostergebäude sind in architektonischer Beziehung unbedeutend und machen nur durch ihr reinliches und schmuckes Aussehen, das sie der Fürsorge des jetzigen Klostersvorstehers Herrn Archimandriten *Philippowicz* zu verdanken haben, einen recht freundlichen Eindruck. Desto interessanter aber ist die Hauptkirche. Diese ist in einem, den alten Kirchen der Bukowina ganz eigenthümlichen, aus dem byzantinischen Style hervorgegangenen Baustyle in Form eines Langhauses erbaut. Der nebenstehende vom Herrn Professor *E. Maximowicz* verfaßte Grundriß (Fig. 28) verfinnbildlicht dieselbe deutlich. Die am nördlichen und südlichen Ende der Kirche angebauten Eingangshallen stammen offenbar aus späterer Zeit. Ueber dem Naos der Kirche erhebt sich der Kirchenturm, der aus dem Tambour und der Laterne besteht, in welcher die zur Beleuchtung des Innenraumes nothwendigen Fenster angebracht sind. Von außen ist die ganze Kirche mit Fresken überdeckt, welche bis auf einen kleinen Theil noch ganz gut erhalten sind, über deren Wefen wir in der Folge Näheres bringen wollen. Im Inneren der Kirche befinden sich unter anderen die Gräber des Stifters des Klosters und dessen Schwester. Von den einstmaligen Kirchenschätzen sind nur mehr wenige erhalten. Hervorzuheben sind handschriftliche Evangelien-Bücher, geziert mit Miniaturen, die einen bedeutenden Kunstwerth haben, Opfer- und Rauchgefäße aus edlem Metall, gestickte Meßgewänder und Oelgemälde, in ruffischer Manier mit Gold- und Silber-Filigran-Arbeit umgeben.

238. *Mănăstirea Sucevița din Bucovina*. Dintre mănăstirile din Bucovina, Sucevița este, fără îndoială, după cum informează conservatorul Klauser, cea mai frumoasă. Se găsește la poalele Carpaților, pe o vale secundară a mării Văi a Sucevei. Imediat în spatele mănăstirii se înalță Furcoiul, de unde se poate admira o încântătoare panoramă către nord-est și vedea întreaga Vale a Sucevei, până departe, dincolo de Rădăuți, în timp ce, spre sud, avem în fața ochilor culmile munților Carpați, cu păduri minunate, ca o mare învolburată. În acest loc splendid, membrii de viță nobilă ai familiei Movilă au întemeiat, în anul 1578, mănăstirea, construind biserica și clădirile mănăstirii și înconjurându-le cu ziduri exterioare de tip fortăreață. Clădirile mănăstirii sunt ne semnificative din punctul de vedere al arhitecturii și fac o impresie de-a dreptul prietenoasă doar datorită aspectului lor curat și ordonat, datorat grijii actualului stareț, arhimandritul Filipovici. Cu atât mai interesantă este însă biserica mănăstirii. Aceasta este construită într-un stil caracteristic vechilor biserici din Bucovina, evoluat din stilul bizantin, sub formă de navă centrală alungită. Planul alăturat, executat de domnul profesor E. Maximovici (fig. 28), o ilustrează clar. Pridvoarele de la capătul de sud și de nord al bisericii au fost, în mod evident, construite ulterior. Deasupra naosului se ridică turnul bisericii, care constă din tambur și luminator, unde sunt încastrate ferestrele necesare iluminării spațiului interior. La exterior, biserica este în totalitate acoperită cu fresce, care s-au păstrat, cu mici excepții, foarte bine și pe care le vom prezenta în continuare mai amănunțit. În interiorul bisericii se află, printre altele, mormântul ctitorului mănăstirii și al surorii acestuia. Dintre odorele de odinioară s-au mai păstrat foarte puține. De menționat sunt Evangheliile scrise de mână, împodobite cu miniaturi, care au o mare valoare artistică, vasele de cult și cădelnițele din metal prețios, patrafirele brodate și picturile în ulei, prinse în lucrătură filigranată în aur și argint, după modelul rusesc.

Mittheilungen der k. k. Central-Commission...,
XV. Jahrgang, 1889, Notize 239, S. 277–278.

1889. Jahresbericht, Seite 110.

(*Suczawitza, Badeutz, Wama und Suzawa*). Conservator Klauser berichtete über die Kirche zu Suczawitza, über die Kirche zu Badeutz und über das sogenannte Tartaren-Denkmal bei Wama in der Bukowina. Correspondent Schmidt erstattete einen Bericht über Suczawa und dessen Denkmale.

1889. Raport anual, pagina 110.

(*Sucevița, Bădeuți, Vama și Suceava*). Conservatorul Klauser a informat despre biserica din Sucevița, despre biserica din Bădeuți și despre așa-numitul monument al tătarilor din Vama, în Bucovina. Corespondentul Schmidt²³ a realizat o informare despre Suceava și monumentele acesteia.

Karl A. Romstorfer, *Aus den „Mittheilungen der k. k. Central-Commission“*, în: *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, I, 1893, S. 58.

²³ Wilhelm Schmidt (28.V.1817, Olmütz – 30.V.1901, Suceava), a fost profesor la gimnaziul din Suceava și corespondent al *Comisiei centrale din Viena*, începând cu anul 1889. Vezi: J. Polek, *op. cit.*, p. 153; *Mittheilungen...*, XXVIII. Jahrgang, N.F., 1902, Notize 3, p. 50; Romuald Wurzer, *op. cit.*, p. 236, nr. 97.

57. Wie Conservator *Klaufer* berichtet, wurde in der Nähe von *Suczawa* gelegentlich des Pflügens das in Beilage III abgebildete Schwert und auf den Feldern bei *Jaslowetz* (Radautz) ein 11 Cm. langes Steinbeil gefunden nebst mehreren Silbermünzen (Philipp IV.). Was das Schwert anbelangt, so besitzt es dem fachmännischen Urtheile des k. k. Custos *Boeheim* zufolge vollständig die sogenannte gothische Form deutscher Reiter Schwerter des 14. – 15. Jahrhunderts. Die Gefäßreste, namentlich die lange Parirfange deuten mehr nach der älteren Zeit. Die Klinge scheint einer italienischen Werkstätte zu entstammen.

57. După cum menționează conservatorul Klauser, s-au găsit, în apropiere de Suceava, cu ocazia arăturilor, sabia prezentată în anexa III, iar pe câmpurile de lângă Iaslovăț (Rădăuți), un topor de piatră lung de 11 cm, precum și mai multe monede de argint (Philipp IV). În ce privește sabia, aceasta are, conform aprecierii făcute de un specialist, custodele chezaro-craiesc Boeheim²⁴, exact așa-numita formă gotică a săbiilor cavaleriei germane din secolele XIV–XV. Resturile mânerului și în special garda sabiei trimit la vremuri mai îndepărtate. Lama pare să provină dintr-un atelier italian.

Mittheilungen der k. k. Central-Commission...,
XVI. Jahrgang, 1890, Notize 57, S. 133.

1891. Jahresbericht, Seite 37.

(*Zur Errichtung des Landes-Museums*). Die Conservatoren in der Bukowina: Schulrath Isopescul, Schulrath Klauser und Professor Romstorfer setzten die Central-Commission von der in der abgehaltenen Enquête-Versammlung in Betreff Errichtung eines Landes-Museums in Czernowitz gefassten Resolution in Kenntnis und ersuchten um Ertheilung eines Mandates, durch welches sie ermächtigt werden, die weiteren Schritte in dieser Angelegenheit zu unternehmen. Referent Director Dr. Ilg beantragte folgende Beantwortung: „Mit lebhaftem Interesse hat die Central-Commission aus dem Schreiben vom 24. Juni d. J., Z. 120, entnommen, dass nunmehr für das Entstehen eines Landesmuseums-Vereines in der Bukowina gegründete Hoffnung vorhanden ist. Die jetzige Vereinigung hervorragender Persönlichkeiten des Landes scheint jene Kräfte zu enthalten, die eine Verwirklichung des schon so lang von der Central-Commission gebilligten Projectes zu diesem Ziele mit grosser Wahrscheinlichkeit und zur hier-ortigen Befriedigung erwarten lassen. Die Massregel, welche zur Gründung eines Landes-Museums in der Bukowina getroffen werden, erscheinen ganz im Geiste der Central-Commission gehalten und haben überhaupt bisher nur erfreuliches zu Tage geliefert, daher die Central-Commission sich mit der Mittheilung der drei Herren Conservatoren ganz einverstanden erklären kann und ihrer vollen Zustimmung hierüber Ausdruck gibt“. Besagter Antrag wurde zum Beschlusse erhoben. In der Folge berichtete Professor Romstorfer neuerlich über die günstige Entwicklung der Angelegenheit einer Errichtung dieses Landesmuseums (Jahresbericht, 1890, Seite 39 / Vergl. auch Jahresbericht, 1889, Seite 38.).

1891. Raport anual, pagina 37.

(*Despre întemeierea Muzeului Țării*). Conservatorii din Bucovina: inspectorul școlar Isopescul, inspectorul școlar Klauser și profesorul Romstorfer au adus la cunoștința Comisiei Centrale rezoluția adoptată în ședința de lucru pe tema întemeierii unui Muzeu al Țării în Cernăuți și au solicitat acordarea unui mandat prin care să fie împuterniciți să ia măsurile necesare în acest sens. Referentul director dr. Ilg a propus următorul răspuns: „Comisia Centrală a luat la cunoștință, cu un viu interes, din înștiințarea din 24 iunie a.c., r. 120, că există acum speranțe întemeiate pentru formarea unei asociații a Muzeului Țării în Bucovina. Asocierea actuală a distinselor personalități din țară pare să aibă forța care să ne facă să sperăm într-o îndeplinire, cu mare probabilitate și spre satisfacția celor de față, a respectivului proiect, aprobat deja de ceva vreme de către Comisia Centrală. Măsurile luate în vederea întemeierii unui Muzeu al Țării în Bucovina par a respecta îndrumările Comisiei Centrale și au adus, până în prezent, doar vești îmbucurătoare, drept pentru care Comisia Centrală se poate declara de acord cu informarea făcută de cei trei domni conservatori și își exprimă

²⁴ Wendelin Boeheim (1832–1900), cunoscut istoric austriac, preocupat de studiul armamentului. Conservator al Comisiei Centrale din Viena.

deplinul acord în această privință.” Respectivul răspuns a fost apoi aprobat. În continuare, profesorul Romstorfer a informat din nou despre evoluția favorabilă a chestiunii întemeierii acestui Muzeu al Țării (Raport anual, 1890, p 39. Vezi și: Raport anual, 1889, p 38).

Karl A. Romstorfer, *Aus den „Mittheilungen der k. k. Central-Commission”*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, I, 1893, S. 67.

1892. Jahresbericht, Seite 62.

(*Grabungen und Münzfund*). Conservator Klauser berichtete über die geringen Erfolge der Grabungen in Unter-Horodnik (Bukowina) und über einen Münzenfund bei Sereth. Referent Dr. Kenner bemerkte hinzu: Die durch den Fundort interessanten Münzen sind augenscheinlich auf dem Handelswege, welcher das Schwarze Meer und die Donau mit der Ostsee verband, an die Fundstelle gelangt. Sie gehören zu einer Gruppe von Fundmünzen, welche das Bestehen und die Richtung des Weges anzeigen, und ist daher jede neue Oertlichkeit, welche durch solche Funde markirt wird, wichtig.

1892. Raport anual, pagina 62.

(*Săpături și descoperire de monede*). Conservatorul Klauser a informat despre succesul limitat al săpăturilor din Horodnicul de Jos (Bucovina) și despre descoperirea unor monede lângă Siret. În legătură cu aceasta din urmă, referentul dr. Kenner a făcut următoarea observație: monedele, interesante din punctul de vedere al locului în care au fost găsite, au ajuns în locul respectiv, în mod evident, datorită rutei comerciale care lega Marea Neagră și Dunărea de Marea Baltică. Aparțin unei categorii de monede care indică existența și direcția rutei și, de aceea, fiecare nou loc marcat de astfel de descoperiri este important.

Karl A. Romstorfer, *Aus den „Mittheilungen der k. k. Central-Commission”*, în: *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, I, 1893, S. 68.

1892. Jahresbericht, Seite 118.

(*Terracotta*). Conservator Klauser berichtete über den Fund eines terracotta-Reliefs in Dragojestie, das an das Czernowitzer Museum abgegeben wurde.

1892. Raport anual, pagina 118.

(*Teracotă*). Conservatorul Klauser a informat despre descoperirea unui relief de teracotă [cahlă – n.n.] în Drăgoiești, care a fost donat muzeului din Cernăuți.

Karl A. Romstorfer, *Aus den „Mittheilungen der k. k. Central-Commission”*, în: *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, I, 1893, S. 69.

24. (*Steinzeitliche Keramik in der Bukowina*). Conservator Regierungsrath Klauser hat folgenden Bericht am 25. April 1901 der Central-Commiffion eingefendet: „Im Herbste v. J. wurden bei Gelegenheit von Feldarbeiten auf dem Grunde des Oberlehrers Arejczuk in Szypenitz in einer Tiefe von etwa 20 Cm. kleine Scherben von gebrannten Thongefäßen und bei einer Grabung von etwa 120 Cm. Tiefe eine Anzahl von zum Theile zerbrochenen Thongefäßen gefunden. Diefel sind nicht auf der Drehscheibe, sondern mit freier Hand gemacht; die ursprüngliche Bestimmung der Nöpfe und Schalen ist einleuchtend, nicht so aber die der übrigen, so eigenthümlich zusammengestellten Zwillinggefäße, deren Abbildung beigegeben ist (Fig. 1 bis 4), da in denselben die Schale und die Verbindungsstücke durchlöchert sind”.

Es ist bedauerlich, daß nicht auch die Scherben aufbewahrt worden sind, weil diesel möglicherweise Aufschluß über die Zeitstellung hätten geben können. So aber läßt sich auf Grund der sorgfältigen Arbeit und der hellbraunen Farbe des Thones, die auch einen Anhaltspunkt zur Beurtheilung seiner Beschaffenheit bietet,

nur vermuthen, daß diese eigenthümlichen Gegenstände zu der in Galizien und in der Bukowina verbreiteten steinzeitlichen Keramik mit gemalter Decoration gehören.

Much²⁵

24. (*Ceramică din epoca pietrei în Bucovina*). Conservatorul Klauser a trimis Comisiei Centrale, la data de 25 aprilie 1901, următoarea notă informativă: „În toamna anului trecut s-au găsit, cu ocazia lucrărilor agricole, pe terenul învățătorului Ariciuc²⁶ din Șipeniț, la o adâncime de aproximativ 20 cm, cioburi mici de vase de argilă arse, iar la săpăturile făcute la circa 120 cm, un număr de vase de ceramică parțial distruse. Acestea nu sunt făcute la roata olarului, ci cu mâna liberă; destinația inițială a castroanelor și a cupelor este evidentă, dar nu și a celorlalte, de exemplu a ciudatelor vase gemene lipite²⁷, reproduse alăturat (fig. 1–4), deoarece în cazul acestora din urmă sunt găurite atât cupa, cât și piesa de legătură”.

Este regretabil că nu s-au păstrat și cioburile, deoarece acestea ar fi putut, eventual, oferi informații despre perioada în care au fost făcute vasele. În aceste condiții, se poate doar presupune, pornind de la realizarea atentă și de la culoarea maro-deschis a lutului, care oferă un punct de pornire în aprecierea naturii lor, că aceste ciudate obiecte aparțin ceramicii din epoca pietrei, cu decorațiuni pictate, răspândite în Galiția și în Bucovina.

Much

Mittheilungen der k. k. Central-Commission...,
XXVIII. Jahrgang, 1902, S. 120–121, Notize 24.

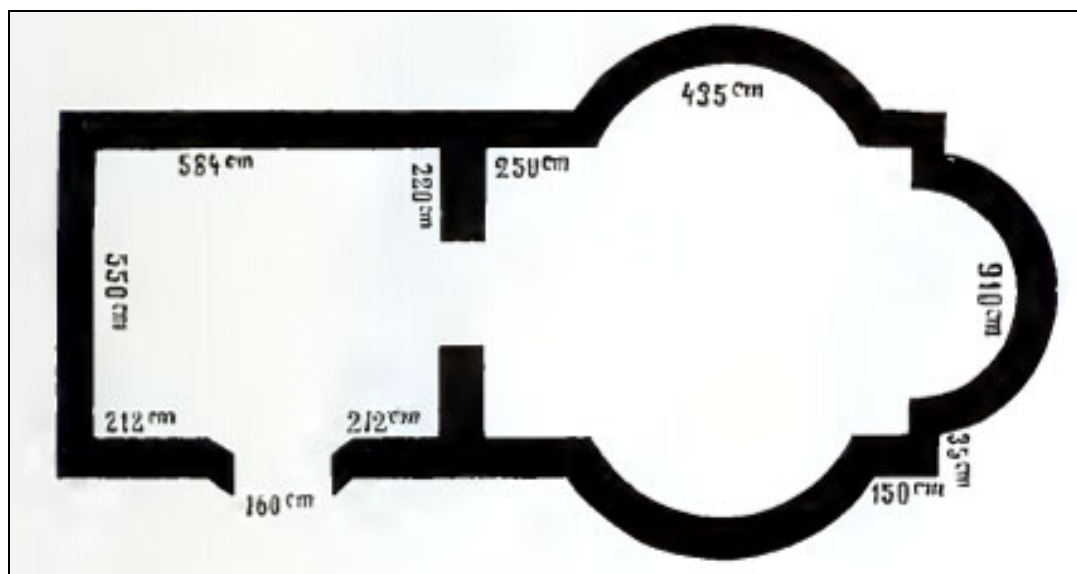

Fig. 1. Planul Bisericii de la Bădeuți (după *Mittheilungen der k. k. Central-Commission...*, XV. Jahrgang, 1889, p. 213, fig. 19).

²⁵ Este vorba despre Matthäus Much, conservator al *Comisiei Centrale din Viena*, unul dintre cei mai importanți arheologi austrieci în domeniul preistoriei, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor.

²⁶ Învățătorul Vasile Arici, proprietar pe atunci al unei porțiuni a sitului arheologic, descoperitorul așezării eneolitice cucuteniene de la Șipeniț.

²⁷ Se referă la vasele cucuteniene de tip „binoclu”. Binocluul de la fig. 4/2 (dreapta) se află, în prezent, în colecțiile *Muzeului Bucovinei*, Suceava, în expoziția permanentă, sala II.

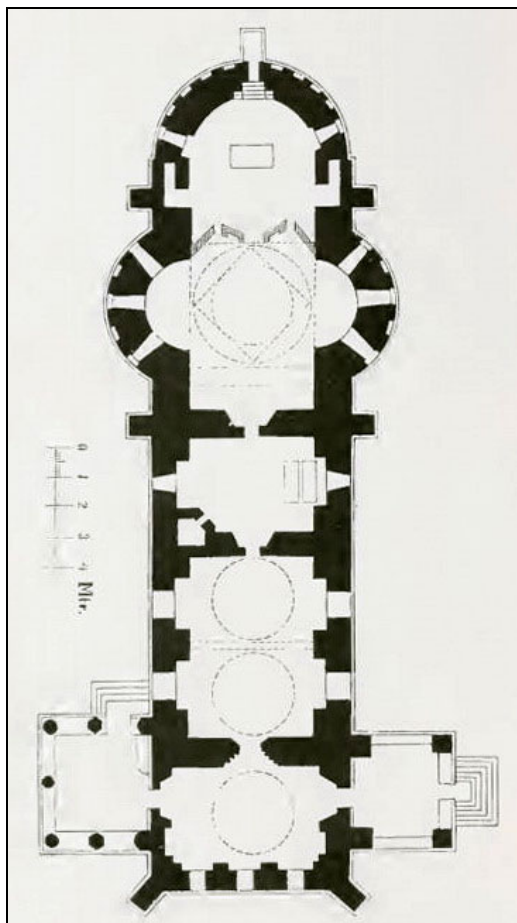

Fig. 2. Planul Bisericii de la Sucevița (după *Mittheilungen der k. k. Central-Commission...*, XV. Jahrgang, 1889, p. 278, fig. 28).

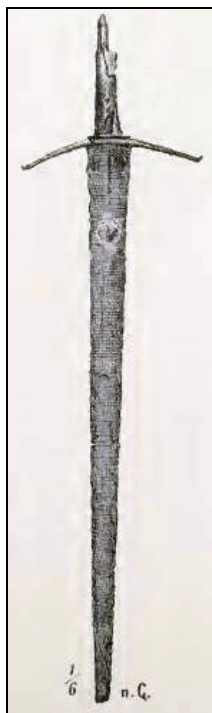

Fig. 3. Spadă descoperită la Suceava (după *Mittheilungen der k. k. Central-Commission...*, XVI. Jahrgang, 1890, Notize 57, p. 133).

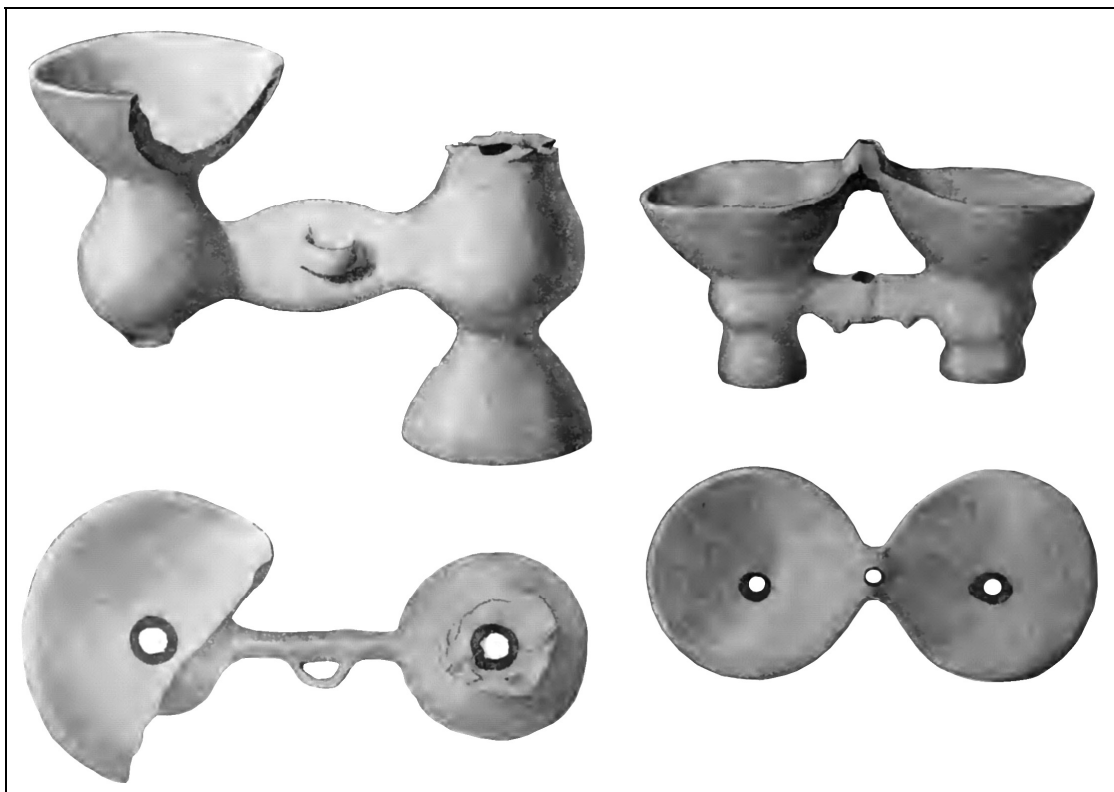

Fig. 4. Ceramică din așezarea cucuteniană de la Șipeniț (după *Mittheilungen der k. k. Central-Commission...*, XXVIII. Jahrgang, 1902, p. 120, fig. 1–4).

UN ARCHÉOLOGUE BUCOVINÉEN OUBLIÉ: LE PROFESSEUR ET LE CONSERVATEUR HEINRICH KLAUSER

RÉSUMÉ

Pour se contourner une image plus claire sur les débuts des recherches archéologiques en Bucovine, il est nécessaire de connaître en détail la vie, l'activité, l'œuvre écrite des premiers archéologues de cette province historique, qui, dans la période 1774–1918 a appartenu à l'*Empire Habsbourgeois*, ensuite à l'*Empire Austro-Hongrois*. Dans le médaillon ci-joint, nous nous sommes arrêtés sur un personnage important, injustement oublié: le professeur Heinrich Klauser, inspecteur scolaire et conservateur pour la I-ère section de la *Commission Centrale* de Vienne. Quoique pas nombreux, les rapports qu'il a envoyés dans la capitale de l'Empire, mises en valeur du point de vue publiciste en *Mittheilungen der k. k. Central-Commission...*, et en *Berichte der k. k. Central-Commission...*, font référence aux découvertes préhistoriques, ainsi qu'à celles médiévales. Même si H. Klauser est resté inconnu pour les historiens et les archéologues d'aujourd'hui, on ne peut plus douter de l'importance de ces recherches. Il est le premier archéologue qui a investigué, tout seul ou en collaboration avec le prêtre Vasile Tomiuc de Rădăuți, les premiers *tumuli* de la Bucovine du cadre des nécropoles de Horodnic de Jos et Volovăț (dép. de Suceava), datant de l'âge du bronze et du premier âge du fer. Il a écrit, aussi, sur les fouilles de la station Cucuteni de Șipeniț (aujourd'hui en Ukraine), tout en envoyant à Vienne un précieux matériel documentaire illustré.

LÉGÈNDE DES FIGURES

- Fig. 1. Le plan de l'Eglise de Bădeuți (selon *Mittheilungen der k. k. Central-Commission...*, XV. Jahrgang, 1889, p. 213, fig. 19).
 Fig. 2. Le plan de l'Eglise de Sucevița (selon *Mittheilungen der k. k. Central-Commission...*, XV. Jahrgang, 1889, p. 278, fig. 28).
 Fig. 3. Epée découverte à Suceava (selon *Mittheilungen der k. k. Central-Commission...*, XVI. Jahrgang, 1890, Notize 57, p. 133).
 Fig. 4. Céramique de l'habitat Cucuteni de Șipeniț (selon *Mittheilungen der k. k. Central-Commission...*, XXVIII. Jahrgang, 1902, p. 120, fig. 1–4).